

שמואל פיינר

עת חדשה

יהודים באירופה במאה השמונה עשרה

1800–1750

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית
פרופ' ג'רמי כהן – יו"ר, פרופ' גור אלרואי, פרופ' אלישבע באומגרטן, פרופ' גרשון בקון,
פרופ' ירון הראל, פרופ' כנה ורמן, מר יחזקאל חובב

מנהלת ההוצאה לאור: חיה פז כהן
עורך ראשי: יחזקאל חובב
עריכה לשונית: אברהם בן-אמתי
הפקה והבאה לדפוס: נעה גרינולד-עסיס ויחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט
הקרן ע"ש ישראל וגולדה קושיצקי, המחלקה לתולדות ישראל ויהדות זמננו,
אוניברסיטת בר-אילן
הקתדרה לתולדות היהודים בגרמניה, אוניברסיטת בר-אילן

מסת"ב 4-373-227-965-978
מספר קטלוגי 1105-185
© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשפ"א
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או
מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: רונית גלעד
לוחות והדפסה: דפוס פרינטיב, ירושלים

תוכן העניינים

11	פתח דבר
חלק ראשון: 1750–1763	
	פרק ראשון
21	שלוש הכרזות מהדהדות: שסע מעמדי, לחץ המדינה וקרע בעילית הרבנית
	פרק שני
55	"רוח הבלהות": רעידת אדמה, אימת מלחמה, תקוות ופטריוטיות
	פרק שלישי
89	רדיפת הכבוד ונשף המסכות: אזולאי וגלדרן משוטטים באירופה ובמזרח
	פרק רביעי
103	"יהודים החוצה!": אבני בוחן לסובלנות בין לונדון, ז'יטומיר, יאמפול ורומא
	פרק חמישי
117	"דם בעד דם": השערורייה הפראנקיסטית וחתרנותה של ההתעוררות הדתית
140	פרק שישי
	פרק שביעי
153	חיים אינטימיים: ייסורי הגוף, מריבות, פשיעה והגירה "כולנו אזרחים של העולם": השאלה היהודית בעידן הפילוסופים
חלק שני: 1764–1780	
	פרק שמיני
183	"השינוי הגדול": משבר בפולין, תודעת הקדמה והסנטימנט ההומניסטי
	פרק תשיעי
215	"עשו בשרי ודמי הפקר": כמיהה לסובלנות ומדע וסדקים בקירות החברה
	פרק עשירי
237	שנת 1772 מאתגרת את "הסדר הישן": התנגדות, חלוקה, קבורה ועונג
	פרק אחד עשר
265	"איש הישר בעיניו יעשה": רוחות המרד ומסעות בין תוניס, פריז, ניופורט והגליל
	פרק שנים עשר
296	רפואה ל"מחלת בני עמי": ימים של אינדיבידואליזם ורפורמות

חלק שלישי: 1781–1800

	פרק שלושה עשר	"מחשבות גדולות מבעבעות ומתעוררות":
345		בסבך השנתיים 1781–1782
	פרק ארבעה עשר	ערב המהפכה: "התקופה המאושרת ביותר" או
392		"המבוכה הגדולה"?
	פרק חמישה עשר	מזירת האגרוף לאולם הפרלמנט: מוקדי חיכוך
431		ויוזמות לשיקום ולאזרחות
	פרק שישה עשר	"דור תהפוכות": אופוריה, טרור ומרד הצעירים
467		בשנות התשעים
	פרק שבעה עשר	עתידם של היהודים: פוליטיקה חדשה, דת במחלוקת
493		וחירות הפרט
	פרק שמונה עשר	שלוש השנים האחרונות: "לברך את עצמנו על
535		שנולדנו בעידן הנאור הזה?"
	סיום	"אני מאושרת ובמצב רוח טוב, לא עוד פחד, לא בושה":
570		מברנדל לדורותיא
579		הערות
669		רשימת מקורות ומחקרים
739		מפתחות

באופן כללי רוח המרד הופכת שכיחה בכל מקום, וזו היא תוצאה של המאה
הנאורה שלנו

(מריה תרזה למרי אנטואנט, 1775)

עוד לפני סוף המאה הזאת אפשר יהיה להשיג את מה שמאות שנים כה רבות לא
הצליחו להגשים, לאמור, להביא את התבונה האנושית – במה שהעסיק תמיד את
תשוקת הדעת שלה, אך עד היום לשווא – על מלוא סיפוקה

(עמנואל קאנט, ביקורת התבונה הטהורה, 1781)

התבונה ורוח החקירה של מאת השנים שלנו עדיין לא מחו כלל וכלל את עקבות
הברבריות של ההיסטוריה

(משה מנדלסון, הקדמה למנשה בן ישראל, 1782)

פתח דבר

סיומה של המאה השמונה עשרה נחגג באירופה כאירוע ענק ודרמטי שבני הדור היו בני מזל לחוות אותו. פעמוני הכנסיות צלצלו, תפילות הודיה מיוחדות נישאו, רחובות הוארו והמונים רקדו לצלילי מוזיקה ולגמו כדי יין ובירה. בעיתונים ובכתבי העת הופיעו שירים נרגשים שנפרדו מהמאה היוצאת וקידמו בברכה את המאה החדשה. משוררים, סופרים ואינטלקטואלים חיברו מאמרים וספרים כדי להתבונן לאחור ולסכם את המאה השמונה עשרה לא רק כפרק כרונולוגי, אלא כעידן שלם שעומד בפני עצמו ומזמין לתהות על הישגיו ומחדליו של האדם.¹ הדעות והרגשות היו מעורבים. סמוך לשנת 1800 עוד הדהד קולה של הנאורות, ששינתה את תמונת העולם והחדירה את האמונה בקדמה, אך גם רעמו קולות התותחים בקרבות עקובי הדם שהמיטו סבל רב. השתלטותו של נפולאון על צרפת חיזקה את השמרנים, שראו במהפכה מזימה זדונית המכוונת להרס המשטרים המלוכניים והדת בהשראת הרעיונות של הפילוסופים. הביקורת על הפגמים בעבר ובהווה, התקווה הגדולה לרפורמות שישפרו את חיי הפרט והכלל ויסללו נתיבים אל האושר, החלומות לשלום ולהומניות והמודעות החריפה לאופייה המיוחד של המאה השמונה עשרה שהזניקה את האדם קדימה קיפלו בחובם את האתוס המודרני.

קולות הצהלה לרגל המאה החדשה הדהדו בראשו של האינטלקטואל והפוליטיקאי הגרמני-דני אוגוסט הנינגס, ידידו של משה מנדלסון, כאשר הוציא לאור במפנה המאה כתב עת מיוחד בשם "הגניוס של המאה התשע עשרה". בבוקר 1 בינואר 1801 הוא קידם בברכה את קוראיו שזכו לעמוד בפני האפשרויות הרבות הנפתחות כעת באופק הזמן, אך גם הציג את האתגר הגדול: האם שוב ייערמו השנים זו על גבי זו וכמו בעבר יהיו ערוב של סבל אנושי ואושר אנושי, או שיתרחש המפנה שעליו חלמו הוא ובני דורו ילידי המאה השמונה עשרה. כאילו הפנים את הסקפטיות של מנדלסון לגבי האפשרות של קדמה של המין האנושי, תהה הנינגס אם בחובה של המאה התשע עשרה טמון "זרע משופע ברכות", או שבבטנה כבר נרקם "עובר של מפלצת מחרידה".²

תקוות וחרדות פיעמו בקץ המאה גם בליבם של יהודי אירופה. מרביתם טרם הבינו את עוצמת התמורות הפוליטיות, הכלכליות, החברתיות והתרבותיות שהתרחשו החל מראשית המאה השמונה עשרה, גם אם חשו היטב את משמעות האוטונומיה האינדיבידואלית שהטביעה את חותמה על התקופה כמציאות וכמשאת נפש. הם לא ידעו, למשל, שהתרחשה קפיצה משמעותית בהיקפה של האוכלוסייה היהודית בעולם, שצמחה ביותר מפי שניים, עד לשני מיליון וארבע מאות אלף, כשני מיליון מתוכם באירופה. מעטים יחסית היו מודעים לתנופה של תנועת החסידות ברוסיה הלבנה, בליטא, באוקראינה ובגליציה או לאמנציפציה שזכו לה יהודי צרפת. לעומת זאת האמין למשל סוחר היין דב בר בירקנטל מגליציה, שביטחונם של היהודים התחזק במידה ניכרת. לדעתו שליטי החסד באירופה "הרבה הגו כבר בפיוסים, ותודה לאל אין שטן ופגע רע לבני עמינו מעת התחלת ממשלת המלכים הנ"ל [מאז הקיסר יוזף השני] ויתן ד' עד ביאת הגואל לא יאונה לנו שום רע". כיום, הוא הדגיש בשנת 1800 באופטימיות, נעלמו מפולין עלילות דם "וחלילה לשום שר ושופט להאמין כזאת על בני ישראל". הרציונליזם גבר, המלומדים הפריכו את אמונות הנצרות ושללו את הניסים, הנאורים ביקרו את הדת ונחלשה האמונה בעל-טבעי ("והנה זה קרוב לשלשים שנה או יותר שלא נשמע מנזקי השדים לבני אדם"). מעטים יחסית פונים לבעלי שם לסיוע, ורק החסידים עוד מאמינים בהם. אך במקביל גבר החילון השטחי והמגונה בעיניו בקרב צעירים ש"מורגלים מנעוריהם בתאוות עולם הזה ומוותרים לעצמם כמה ממצות עשה ולא תעשה, שהרבה מהם נתערבו בגוים"³.

פרידה פסימית מן המאה השמונה עשרה נשמעה בדיאלוג ספרותי בין שתי שנים, שנת תק"ס היוצאת ושנת תקס"א הנכנסת, שהודפס בפראג תחת הרושם המביך של הפרשה הפרנקיסטית שהתעוררה שם ויצרה תודעת משבר. תחילה מדווחת תק"ס למחליפתה, שבזמנה לא התרחש לכאורה דבר הראוי לציון. עולם כמנהגו נוהג, "אין שלום ואין רעות, אין דבקות ואין התחברות, אין מוסר ואין חכמה". המלחמות חסרות התוחלת נמשכות כמימים ימימה, "ועוד היום לא נשתנה, חנית ומזמר יעבירו בארץ, דם נשפך כמים, והחרב בל הושב עוד על נדנה". אבל לבסוף היא מודה שהציפייה הפרנקיסטית לחבלי משיח קשים מביישת אותה ומסמנת אותה לרעה בספרי ההיסטוריה: "אחותי! אל נא תצחקי בקרבך אודותי, ואל אהיה לבוז בעיניך ובעיני כל אחיותי! הלא לא עלי האשמה", ורק טיפשותם של בני אדם רודפי הבלים היא שהכתימה את השנה שלי. "איככה בספרי הקורות יזכר שמי לחרפה ולבזיון רב, ואני טהורה!", היא התלוננה. הרי ההתעוררות הדתית-מיסטית

על מאפיינייה הליברטיניים סותרת את רוח המאה השמונה עשרה. "כי מי יוכל שער, כי כן יולד בזמנינו, הכזה יהיה בדור הזה?", התפלאה שנת תק"ס, "דור אשר יקרא בין דורות העוברות דור השכל והתבונה!"⁴

התלהבות משיחית לנוכח המאורעות הדרמטיים של שנות השבעים והשמונים אחזה בלונדון באליקים בן אברהם, לוחם נחוש נגד הנאורות הרדיקלית והאתאיסטית בעיניו שמשפינוזה ועד לוולטר ולתומס פיין, שהצביע על עצמאות המושבות באמריקה ועל המהפכה הצרפתית כראיה להפצעת עידן חדש שעומד בסימן "אור החירות". הגאולה כבר בעיצומה, בישר אליקים בחיבור שהופיע "בשנת ולירושלים מבשר אתן" (1795). צרות הגלות עומדות להסתיים:

וידעת היום והשבות אל לבבך לדעת, שבשנת התקמ"ג, אשר בה היתה קץ השנים... נקרא שלום ודרור ליושבי אמריקה, ומשם התנוצץ אור החירות ונתפשט למדינת צרפת, והארץ האירה מכבודה להעביר גלולים מן הארץ... ועדיין מתגבר והולך ואור, עד נכון היום... ויעלו לציון מושיעים, והיה ה' למלך על כל הארץ, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.⁵

המשורר היינריך היינה, שנולד בדיסלדורף הכבושה בידי חיילי צרפת, היה רחוק מהמשיחיות הזאת אבל התגאה בהיותו יליד המאה הפילוסופית שכה עיצבה אותו, וכתב בזיכרונותיו: "נולדתי לעת קץ המאה השמונה-עשרה הסקפטית, ובעיר אשר בימי ילדותי לא רק הצרפתים שלטו בה, אלא גם הרוח הצרפתי".⁶

מנקודת המבט הלאומית-ליברלית של ההיסטוריון שמעון דובנוב בשלהי המאה התשע עשרה הצטיירה המאה השמונה עשרה עד למהפכה הצרפתית כעידן קודר שבו ניכרו ביותר שוליותם של היהודים והדרתם מהתרבות הגבוהה של אירופה. יתרה מזאת, בעיניו הייתה זו תקופה של ראקצייה ושל משבר, של מחדל היסטורי, של כישלון בהתמודדות עם האתגרים החדשים. לא רק שבכל מקום, טען דובנוב, הפרידו חומות בין יהודים ללא יהודים ולא רק ש"בכל מקום הם נלחצים ומושפלים", מטרידה הרבה יותר הייתה אותה "הסתגרות רוחנית ודתית נכת רוח". דווקא בעידן "המאה הגדולה של התבונה" נראתה היהדות ב"דמות אדם נלאה וכושל התועה אין אונים, שהכרתו חשוכה ומגמת מחשבתו הנה אנטירציונליסטית בגלוי". זרותם והדרתם של היהודים מהמגמות ההיסטוריות הגדולות מצאו לדעתו דוגמה בדמויותיהם של הגאון ר' אליהו מוילנא והבעש"ט, שהיו אומנם בני זמנם של וולטר ורוסו אבל הם ייצגו עולמות מנוגדים, ודווקא כאשר "נפתחה תקופת האידיאליזם הכלל אנושיים, באותו רגע נחסמה היהדות במחסומים קשים מפני

העולם החיצוני⁷. ולמעלה ממאה שנה לאחר דובנוב מתקשה ההיסטוריון בן זמננו דוד רודרמן למצוא את חידושיה של המאה השמונה עשרה היהודית וממעיט את ערכה יחסית למאות השש עשרה והשבע עשרה, במיוחד בתחום האינטלקטואלי. לדעתו בהשוואה לעת החדשה המוקדמת "המאה השמונה עשרה במחשבה היהודית אינה נראית מרשימה מבחינת החדשנות של ניסוחיה והאינטנסיביות של מגעיה עם העולם שמחוצה לה". אם המאה הזו הטביעה חותם כלשהו, אז אך ורק על הספרות הפוליטיות, החברתיות והחינוכיות; ולא על התרבות. הרחבתה של העת החדשה המוקדמת בקובץ המחקרים המשובח *The Cambridge History of Judaism* ליותר משלוש מאות שנה ותיחומה עד לשנת 1815 מטשטשים אף יותר את ייחודה של המאה השמונה עשרה.⁸

כבר הכרך הראשון של "עת חדשה", שהוקדש לשנים 1700–1750, הפריך את תמונות העבר הללו מכול וכול. מהחלונות הרבים שנפתחו בו ניבטו חיים התוססים של היהודים באירופה ואף בעולם החדש ובארץ ישראל כשהם צבועים בגוונים עזים. אירוע רדף אירוע, גברים ונשים שאפתנים לא היססו לחתור לשינוי חיים לטובה גם כאשר התנגשו עם נורמות המסורת ואיסורי העלילת הרבנית, ואחרים חיפשו חוויות דתיות מרגשות. כוחות החילון מכאן והתחדשות הדתית מכאן חוללו שינויים אדירים בעולם התרבותי והאינטלקטואלי. התעוררות הרקציה החריפה הובילה בתהליך דיאלקטי לכינונם של מחנות חדשים אצל היהודים, חידדה רגישויות, הולידה נוגדנים, המציאה רטוריקה של תקווה ושל הפחדה והכשירה את הקרקע למאבקי תרבות מודרניים. התערבותה הגוברת של המדינה הריכוזית בטווח הרחב שבין הארגון הקהילתי לחיי הפרט ערערה את "הסדר הישן". בין מגמות ההתחדשות הבולטות הסתמנו השאיפה לאושר וצמיחת האינדיבידואליזם ועצמאות הפרט, וגם מקרב היהודים נשמעו קולות צלולים ונוקבים של מחאה שאפיינו את עידן הביקורת.

הביוגרפיה האירופית של המאה השמונה עשרה היהודית שנפרסת בכרך השני לאורך השנים 1750–1800 עשירה אף יותר בטלטלות, במתחים ובאתגרים מודרניים. היא ממשיכה לעקוב מקרוב אחר תהליכים רחבים ועמוקים ששינו מן היסוד את העולם המוכר, לתאר פרשות מרכזיות שנתפסו כבר בזמנן כחדשות מסעירות, ולהקשיב לחוויות אישיות שהעניקו הסבר וטעם לתמורות ההיסטוריות. תהליכים שהחלו לצמוח בתחילת המאה הבשילו במחציתה השנייה. הטיפול הפוליטי במיעוט היהודי העמיק, הפולמוס על "חוק היהודים" באנגליה היה סימן-דרך לשיח בדעת הקהל, חלוקות פולין שינו באופן דרמטי את גורל

הקהילה היהודית הגדולה בעולם, יוזף השני הפתיע בשורה של "צווי הסובלנות" באוסטריה, והדיון על האמנציפציה באספה הלאומית של צרפת המהפכנית פילג בין המאמינים באזרחות שווה לחושדים בנאמנות למדינה. החסידות התארגנה לתנועה, מההשכלה המוקדמת התפתחה תנועה שאפתנית, מגמות של אקולטורציה וחילון עוררו חרדות מפני עולם שמתהפך, ולקראת סוף המאה גברה הדאגה מפני השסע הפנימי. חייהם של יהודי אירופה היו ארוגים במרקם הפוליטי, החברתי, הכלכלי והתרבותי של היבשת. גם המודעות לתהליכים הדרמטיים ביחסים הבין-לאומיים הייתה מחודדת מאוד. כאשר ר' שניאור זלמן מליאדי, למשל, היה נתון במעצר בסנט פטרבורג בשל הלשנת מתנגדיו הוא הסביר את מהפכת החסידות בתנאים החדשים שצמחו בפולין הקורסת ובאימפריה הרוסית הכובשת, שהבטיחו לדעתו תבוסה ל"ממשלת הרבנים" ופתח לחירות דתית ופלורליזם.⁹

על רקע אירופה שהאתוס המודרני שלה הוזן על ידי פילוסופים השואפים לתיקון עולם, בלונים פורחים שהשיקו את התעופה, מגלי ארצות ומדענים ומדינאים בעלי תוכניות לרפורמה, הופיעו בין היהודים נוסעים הרפתקנים כמו יוסף חיים דוד אזולאי (החיד"א), שמעון ון גלדרן, חיים יצחק קריגל, שמואל רומאנילי ור' נחמן מברסלב; שתדלן עצמאי ונחוש כמו אליקים זליג מיאמפול; יריבים מרים כמו הרבנים יעקב עמדין ויהונתן אייבשיץ; מניחי התשתית לחינוך ולתרבות מודרניים כמו נפתלי הרץ וייזל ויצחק אייכל, לוחמים בשורות המהפכנים באמריקה כמו פרנסיס סלוודור ולמען עצמאות פולין כמו ברק יוסלביץ'; מתקני עולם כמו זלקינד הורוויץ בצרפת, אליהו פראנק מרוסיה הלבנה ושמעון בן וולף מווילנה; פילוסוף ציני ושנון רודף אמת כמו שלמה מימון מליטא, ומלומדים כמו יצחק דה פינטו, עמנואל דה קוסטה, ישראל ליונס, מרכוס בלוך, וממציא שפת הסימנים יעקב רודריגז פריירה. דניאל מנדוזה הרשים קהל מעריצים באנגליה בניצחונותיו בזירת האגרוף, ורבים נהרו להופעות הקוסם "אמן המתמטיקה והמאגיה" יעקב פילדלפיה. נשים אינטלקטואליות כמו הנרייטה הרץ ודורותיאה מנדלסון-שלגל נטלו חלק בתרבות הגרמנית הגבוהה, ומעריצים ומאמינים דבקו במנהיגי קבוצות דתיות כמו יעקב פראנק והמגיד דב בער ממזריטש. בשולי החברה לא שררו רק דלות, מצוקה וחוסר אונים. נשים רוכלות התקוממו נגד נורמות הקהילה שביקשה לנשלן מפרנסתן. פושעים חסרי מעצורים כמו חברי "כנופיית צ'לסי" הרחיקו לכת בשבירת החוק וביישו את יהודי אנגליה. דינה יעקב, שהשתייכה למשפחת שוודים במחוזות בלגיה, הפלילה בעדותה עשרות יהודים. המשרתת אסתר אברהמס, שהורשעה בלונדון בגנבה, גורשה לאוסטרליה ונמנתה שם עם הגרעין המייסד

והמוביל של המושבה וולס הדרומית החדשה, וחרט החותמות השאפתן והרוכל לשעבר אהרן איזאק, בן למשפחה בגרמניה שירדה מנכסיה, היה למכוננה של התיישבות היהודים בשבדיה ולמנהיג קהילת סטוקהולם.

כל אלו ורבים נוספים אכלסו את המאה השמונה עשרה היהודית, ולסיפורם ניתן כאן מקום. בכלי ההיסטוריה התרבותית ההקשבה לקולותיהם אינה מספקת רק תעודות לשחזור העבר, אלא גם הבנה עמוקה של תמונת הזמן ושל המשמעות שהם מצאו בחייהם. הקריאה האיטית, הצמודה והסינכרונית במעלה שנותיה של המאה עד כדי הצבעה על שנים כמו 1772 או 1782 שלהן משקל מיוחד מאפשרת גם לשחזר את המהלכים הגדולים ששינו את פני ההיסטוריה, כמו המהפכות, התנועות, הרעיונות והמנהיגים, וגם לחדור אל חיים אינטימיים, לעקוב אחר סכסוכים קהילתיים ואישיים מרים, להתרשם מהחיבורים שבין תהליכים ודמויות שעד כה הוצגו בנפרד, ולהבין את התמורות העדינות והקשות לאבחון ואת הרגשות המעורבים שהשינוי והחדש עוררו.

הביוגרפיה של המאה נרקמת ונבנית בכרך הזה כמו בקודמו מתוך סיפורי חיים ושורה ארוכה של אירועים. ארגון הזמן ההיסטורי ביחידות של מאות החל באיטליה של המאה השש עשרה, ובמאה השמונה עשרה הוא לא רק היה מובן מאליו, אלא שבני הזמן העניקו למאה דימוי של תקופת חיים, העניקו לה תגיות (למשל המאה הפילוסופית), העריכו את משמעותה ועקבו אחר מגמותיה. יותר מאשר בכל קודמותיה ובמיוחד לקראת סיומה היו בני אירופה מודעים לחייהם במאה השמונה עשרה. לראשונה סימנו על ציר הזמן של המאה התחלה, אמצע, מחצית ראשונה ומחצית שנייה וסיום כיחידה טבעית, הכוללת את חייהם של ארבעה-חמישה דורות. אין פלא שהמודעות הזו הולידה ויכוח סוער בשאלת מועד סיומה. בסופו של דבר נראה שהרוב קיבלו את הדעה שהמאה השמונה עשרה מסתיימת בסוף שנת 1800. הביוגרפיה של המאה השמונה עשרה היהודית כוללת על כן גם שנה זו אף שהיא נפתחה בראשית שנת 1700, ומקיפה למעשה מאה ואחת שנים.¹⁰

המאה הראשונה הזו של העת החדשה הייתה עתירת שינויים וזעזועים, ואפשר לראות בה אפוא את כור ההיתוך של העולם היהודי המודרני. ערכים ותפיסות עולם של העולם הישן התערבבו עם אלו של העולם החדש, ולפעמים נאבקו זה בזה ללא הכרעה אפילו בנפשו של אותו אדם. הייתה זו מאה מרתקת של חידושים רבים, מאבקים, סתירות, סכסוכים, תהיות ולבטים. הרבה התחיל בה וכמעט דבר לא הסתיים בה והגיע לבשלות ולגיבוש. לא תנועת החסידות, לא תהליך החילון, לא האמנציפציה, לא פתרון לשאלת ההנהגה הרבנית, לא החלפת ההגמוניה הרבנית

פתח דבר

באינטלקטואלים החילונים, לא חירותן של הנשים, לא התארגנות האורתודוקסייה החרדה מפני העולם החדש ואף לא הפקת לקחי השבתאות. אבל מנקודת המבט של העולם היהודי בן זמננו, ובמיוחד בישראל, דומה שהכול כבר טמון במאה השמונה עשרה, וניתן לגלות בה לא מעט מתוך הצופן הגנטי של מלחמת התרבות ושל הקונפליקטים והשסעים בתחילת המאה העשרים ואחת.

*

גם הכרך השני של "עת חדשה" לא יכול היה לבוא לעולם ללא מחקרים רבים ומעולים שעליהם הסתמכתי, ואני מבקש להודות לקהיליית ההיסטוריונים הוותיקים והצעירים בני זמננו בישראל ומחוצה לה שרק בתחומיה, ומתוך שיח ביקורתי וחברי עמוק ומתמשך, יכול היה ספר זה לבוא לעולם. תודה מיוחדת לפרופ' עמנואל אטקס ולפרופ' שולמית וולקוב, שקראו את כתב היד והעירו הערות שהעניקו לי גם עידוד וגם מחשבה מחדש על כמה מהסוגיות העולות בספר. באכסניית הוצאת מרכז זלמן שזר זכה הספר לטיפולם המסור של מנהלת ההוצאה חיה פז כהן, של מערכת הוצאת הספרים בראשות פרופ' ג'רמי כהן, של המנהלת הכללית של מרכז זלמן שזר מיכל שגיא (נקר), של יחזקאל חובב ושל עורך הלשון המופלא אבי בן-אמתי. הוצאת הספר נתמכה בידי קרן קושיצקי במחלקה לתולדות ישראל והקתדרה לתולדות היהודים בגרמניה באוניברסיטת בר אילן. תודה לאריאלה שקדי על התקנת המפתח ולד"ר נטלי ניימרק-גולדברג ולנעמה יגר-פלוס על הסיוע שהושיטו לי לאורך המסע הארוך של הכנת הספר לדפוס.